

САША СТАНОЈЕВИЋ

ХЕРЦЕГОВАЧКИ УСТАНАК 1852–1862

(Душан Берић, *УСТАНАК У ХЕРЦЕГОВИНИ 1852–1862*,
Билећа 2007, стр. 1036)

Књига др Душана Берића представља ауторову докторску дисертацију и настала је као резултат деценијског рада — од тога пет година у истраживању архива и пет у писању самог дела. Ово „импресивно историографско дело“, како га квалификује академик Милорад Екмечић, привукло је значајну пажњу и доживело огроман успех. Књига је први пут објављена 1994. године, а недавно је доживела и своје друго издање.

Ова волуминозна студија настала је на основу обимне темељно и критички истражене архивске грађе, прикупљане у 24 домаћа и страна архива. Резултати до којих је аутор дошао презентовани су на више од 1.000 страна. Рад, поред *Предговора* (1–4 стр.) и *Увода* (5–18 стр.), садржи 15 поглавља подељених у две целине. У њима је приказана суштина социјалних и политичких проблема који су изнедрили устанак у Херцеговини 1852–1862. године. Њиховом темељном анализом, аутор јасно указује на улогу, утицај и значај тих проблема за покрет.

После *Закључака* (965–975 стр.), аутор даје списак коришћених извора и штампе (977–987 стр.). Затим следи *Резиме* (989–1000 стр.) на немачком језику, а онда и врло прегледни *Регистар личних имена* (1001–1024 стр.) и *Регистар географских имена* (1025–1036 стр.), који ову обимну књигу чине практичнијом за употребу. Сама студија илустрована је ненаметљивим бројем одабраних фотографија које су ту да оплемене текст и да, бар у извесном смислу, дочарају атмосферу устанка.

Социјалне основе устанка и његово организовање (21–188 стр.) наслов је првог, уводног дела у коме су изнети кључни проблеми, аграрни пре свега, који су проузроковали овај масовни покрет српског народа у Херцеговини.

Промене настајале у турском феудалном систему, конкретно оне везане за власништво над земљом, представљају један од главних разлога буне. Оне су се огледале у концентрацији земљопоседа у све ужем кругу великаша, што је мењало

положај сељаштва. Због тога се традиционални тимарски систем временом трансформисао у чифтлуке, чиме се миријска земља претворила у слободну и наследну имовину. Власници чифтлука експлоатисали су своју рају скоро без икакве стварне контроле. Сељак је тако постао слуга који је, осим тога што му је слобода била ограничена, био преоптерећен многобројним обавезама са којима је све теже излазио на крај. У настојању да придобију што више поседа, али и привилегија које су они носили са собом, осорни бегови и аге нису развлашћивали само херцеговачког сељака, већ се на удару нашла и земља српских манастира и цркава. Уочљиво је да је међу муслиманским чифтлук-сахибијама било све више оних који нису били домаћег порекла, што је међу њима стварало озбиљне несугласице. Овакве прилике бринуле су и саму Порту, али бројни владини укази усмерени на решавање овог проблема нису давали очекиване резултате. Аграрно питање је тако из темеља потресало Царство. Сељаку је живот постајао све неподношљивији, а његов драматичан положај аутор дочарава кроз бројне наводе.

Како би се боље разумеле настале промене, аутор подробно анализира систем пореза и феудалних давања. Изнет је и један новији прорачун који показује да су у другој половини XIX века кметови у европској Турској дугovali око 150 врста пореза, феудалних давања и такси, којима се додају и обавезе Православне цркве од 18 разних давања и такси. Уз самовољу ага и бегова, рају су додатно оптерећивали намети везани за ратове које је водила Турска. Било је случајева када су од раје тражене дажбине за неколико пореских година унапред. Аутор као конкретне примере наводи села у Бањанима и Крушевици „где су закупци и локалне аге, сваки за себе, вршили притисак на сељаке да плате порезе и хак за наредних пет година, иако су ови претходно били добили гаранције од везира да се то неће чинити“. Константно опадање вредности новца и његово појефтињење водило је смањењу реалних прихода власника земље, што је за последицу имало увећање потраживања од сељака. Уз све ово, српског сељака су оптерећивале и обавезе од стране фанариотског врха у Српској православној цркви, који је такође имао свој закупнички систем организован у оквиру Цариградске патријаршије. Са друге стране, ниже народно свештенство и манастири несебично су се жртвовали за свој народ и чинили за њега све што је било у њиховој моћи. Православно свештенство „било је предодређено да одигра колосалну улогу у припремању устанка“. Маса народа је, у немогућности да редовно измирује своје обавезе, падала у немилост код својих господара. Многи су завршавали по тамницама или губили главу, тако да је народ био принуђен да пружа организовани отпор. Данашња турска историјска наука такође потврђује везе између ових намета и устанака у Царству.

Осим херцеговачких устаника и Црногораца у агитацији за устанак велику улогу имале су бројне српске тајне организације, чији је заједнички циљ био да се створи широк национални покрет ради збацивања турске власти и ослобођења српства. Значајну улогу имали су и српски трговци који су крстарили по српским земљама, не заобилазећи ни немирну Херцеговину, а који су створили „изграђену мрежу завере“. Иако је било доста планова за покретање устанка ширих размера,

„те припреме су далеко успешније текле у источној Херцеговини“. Ту је скоро сваки појединац био под оружјем, а даље организовано наоружавање текло је тако да су пред њим турске власти углавном биле немоћне. Од великих сила српски устаници нису очекивали много. Аустрија је с подозрењем гледала на побуну раје, али се и од Русије није могло надати ничем конкретнијем, имајући у виду њен интерес да хришћански народи на Балкану остану расцепкани, како би се њима лакше манипулисало. У том периоду тежње хришћанских народа усмерене ка рушењу Турског царства свакако још увек нису одговарале великим силама заинтересованим за коначно решавање Источног питања.

Пуна историјска анализа устанка детаљно је изнета у другом делу ове књиге под насловом *Унутрашња и спољна историја устанка* (189–964 стр.), у коме се говори о току устанка, аграрним реформама турских власти, везама са покретима сличног карактера, утицају великих сила и односу устанка са суседним српским кнежевинама. На основу огромне архивске грађе, делимично чак и турске, аутор нам у овом делу износи преглед устанка који је обрађен на начин који је овде „јаснији /.../ него у стварности“, како то истиче академик Екмечић.

Још током 1850. и 1851. године јављају се окршаји мањег интензитета. Број окупљених и наоружаних сељака брзо се увећавао на хиљаде. Сукоби, иначе, све време устанка носе карактеристику класног рата, који је представљен првенствено као сукоб између раје и бегова. У њима раја званично изјављује оданост султану, при чему не жели да трпи угњетавање локалних зулумћара. Турци су, додуше безуспешно, покушали да у самом зачетку устанак слома масовним насиљем, а затим и понудом да се прогласи општа амнестија према устаницима. Омер-пашина настојања усмерена ка кршењу отпора и акције разоружавања становништва такође нису давале резултате. Турски покушај сече кнезова само је још више ускомешао устанике, тако да мира више није могло бити. Сукоби су се врло брзо проширили на читаву источну Херцеговину. Извештаји говоре да су „сви Брђани, Никшићани, Бањани, Мокрињани, Граховљани, Дробњаџи, Зубци, Гачани, Невесињци, Требињани, листом устали“. Власти су се, нарочито по селима, осећале све несигурније. Константни покушаји да се раја умири решавањем кључног проблема — аграрног питања нису допринели побољшању ситуације, с обзиром на то да реформе у суштини нису стварно мењале статус сељака.

С пролећа 1852. године устанак је већ један масовни покрет. Са појавом вође устанка — Луке Вукаловића, члана угледне главарске породице из Зубаца, као и доласком владике Данила на црногорски престо, устанак се развио свом снагом. Мере које су предузимале турске власти у виду појачања своје војске, акције за разоружавање становништва и његово додатно опорезивање како би се сломила финансијска моћ устаника, нису донеле очекиване резултате. Напротив, позиције устаника ојачале су толико да Турци више нису смели да скупљају харач по херцеговачким селима на устаничкој територији.

Устаничко-црногорско савезништво нарочито се учврстило током 1852. године. Осим решавања аграрног питања, циљ устаника је био и сједињавање Херцего-

вине са Црном Гором. Намера Порте да се да̂ изврстан степен аутономије није задовољавао Херцеговце. Због активне подршке устаницима, међу муслиманима су се све чешће могли чути повици за покрет „у свети рат против Црне Горе“, који је и проглашен у Сарајеву 14. децембра 1852. године. Црногорско-турски сукоб узнемирио је многе, а нарочито Аустрију, која је страховала да би се он могао претворити у револуционарни рат који би се проширио по читавом Балкану. У настојању да интернационализује питање устанка, Аустрија се представљала као сила која би, за разлику од Турске, била способна да заведе ред на простору Босне и Херцеговине. У позадини оваквих изјава стоје њене вечите тежње за присвајањем нових територија у даљем ширењу на исток. У исто време, Србија је била принуђена да се ограђује од ових дешавања, иако се Гарашанин носио мишљу о општем рату против Турске. Сељаци у Херцеговини додатно је притискала чињеница да се њихово учешће у буну све више везује за исход црногорско-турског рата, што је утицало на стварање атмосфере неповерења између устаника и Црногораца. Разлози леже у томе што су политичка питања потисла у други план решавање социјалних проблема, који су били главни узрок буне. Сурови рат је све више онеспокојавао устанике, а народ је почео да се склања по планинама и пећинама. Померање становништва са устаничке територије је иначе била стална карактеристика устанка скоро од самог његовог почетка. Док је на селу као устаничкој бази ситуација била сигурнија, у градовима и манастирима је положај Срба био доста тежак. Развојем догађаја устаницима се чинило да у оваквим околностима рат доноси више штете него користи.

Крај рата није значио и крај устанка. Напротив, током пролећа 1853. године народ је решио да за сва времена рашчисти са агинско-беговским господством. Турци су безуспешно настојали да путем сепаратних преговора са вођством устаника на Грахову елиминишу ово важно жариште буне. Велико незадовољство долазило је и због настојања књаза да контролише устанак ради стицања политичке подршке. Дошло је до тешких турских насиља по Херцеговини, због чега је у јулу тражена помоћ из Русије. Током јесени исте године обнавља се бежање народа. Покрет је имао све већег одјека и утицаја на суседне народе, пре свега у Бугарској, Грчкој (Епир и Тесалија), али и северној Албанији.

Године Кримског рата (1853–1856), које су протекле у потпуној доминацији спољашњег деловања над устанком, представљају његову нову фазу коју аутор назива „немирно мировање“. Омер-паша је због сукоба са Русима на Дунаву неко време напустио своју мисију сређивања прилика по Херцеговини и Црној Гори. Велику заслугу за очување покрета у овом периоду, када је он предвојен на два дела, имали су хајдуци. Иначе је хајдучија, као значајан друштвени покрет, имала веома видно место у устанку.

Реформни покрет из 1856. године, који је наново покушао да стабилизује прилике у Царству, није довео до очекиваних резултата, тако да 1857. године почиње нова фаза устанка. Руски утицај у ово време поново почиње да расте, док изрази незадовољства и у Босни постају све већи. Вукаловић се са својим саборцима и даље успешно носио против Турака. У војном погледу велики значај за положај устаника

имала је битка код Ораховца од 23. децембра 1857. године у којој су значајно учешће имали и црногорски ускоци. У бици је страдао велики број Турака и локалних муслимана. Од тада се борбе по Херцеговини воде скоро непрекидно.

Година 1858. донела је са собом знатно бољу организацију покрета. Хајдучке и ускочке чете уклопљене су у састав устанка, што је ојачало његове борбене способности. Све су чвршће везе са покретом у Босни, где већ долази до оружаног отпора сељака. Услед нових околности јавља се појачано интересовање европске јавности за покрете балканских народа. Осетивши да су привукли значајну пажњу, устаници су кренули да траже међународно посредовање у циљу решавања проблема. Порта је поново покушала да смири ситуацију доношењем новог Закона о земљишним односима од 3. маја 1858. године (тзв. „Рамазански закон“), који се ослањао на Хат-химајун из 1856. године. Овај амбициозни покушај сређивања прилика такође је пропао, иако је његова намера бар формално била да се ојача владавина центра на рачун моћних земљопоседника. Тако је аграрно питање као кључни проблем и даље остало нерешено. Аутор препоручује да будућа истраживања овом деликатном питању посвете више пажње, с обзиром на то да је стање после доношења новог закона било толико лоше да се не зна „да ли је реформисање земљишних односа у Турском царству после 1858. године представљало социјални прогрес или социјалну дегенерацију“.

Оно што је ипак обележило дешавања у овој години била је битка на Грахову од 1. маја 1858. године. Турци су за ову битку прикупили знатне снаге, желећи да угуше устанак у једном од његових кључних жаришта. Епилог битке био је за Турке раван катастрофи. Пораз на Грахову из основа је потресао њихову војску чији су губици били огромни, а процењују се на више хиљада. На бојном пољу остао је и заповедник турске војске Кадри-паша. Успех устаника у овој бици у којој су победу извојевали првенствено хајдуци, умногоме је учврстио ауторитет устанка на читавом Балканском полуострву, док је Вукаловић у европској штампи називан „српски Гарибалди“.

Овај догађај који је у огромној мери одјекнуо ван граница устаничке територије привукао је нарочиту пажњу свих релевантних страних фактора. Аутор је исцрпно обрадио њихов однос према устанку, а пре свега однос Аустрије, Русије и Француске, али и Енглеске и Пруске, као и везе са покретима у окружењу — посебно италијанским. Како закључује аутор „спољна историја устанка минско је поље препуно покушаја да се преко устаничке ствари постигну одговарајући циљеви“.

Константне борбе водиле су се и током јесени 1858. године. Устанички положај ојачао је толико да је крајем те и почетком 1859. године Вукаловић на устаничкој територији спроводио неку врсту самосталне управе, у којој су уз помоћ нижих вођа створени устанички органи власти. Међутим, негативна појава је да се у то време јавља зачетак стварања двојне власти. Створена је опозиција незадовољна Вукаловићевом доминацијом, па су се чак могли чути и гласови о његовом ликвидирању. И поред овог проблема са којим се покрет суочио, сукоби нису јењавали, али се зато није прекидало ни са покушајима споразумног решавања спора, првен-

ствено на иницијативу турских власти. Царски комесар Шефик-беј водио је нове преговоре који такође нису имали успеха. Показало се да Порта ипак није имала довољно слуха за решавање проблема незадовољног сељака, иако је тиме и без употребе силе могла решити овај горући проблем. На аграрно питање сада се све више надовезивало и оно политичко — тежња за уклапањем устаничког подручја источне Херцеговине у оквиру Црне Горе, што је постао далекосежнији циљ устанка.

У наставку аутор износи планове и везе око евентуалног обједињавања ширег хришћанског покрета за ослобођење у Херцеговини и Босни. Иако се у том процесу очекивало значајније учешће католичког становништва, из обиља извора може се јасно видети да је католички клер предузимао акције у негативном смеру у односу на тежње устаника. Он је спутавао своје присталице у евентуалном ангажовању у борби за социјалне промене код сељаштва, док је кроз сарадњу са турским властима видео и добру прилику за превођење „шизматика“ под окриље папе.

У периоду после 1858. године за развој устанка нарочито су важна два аграрна закона: Сефардска наредба из 1859. године и Инструкција о тапијским исправама из 1860. године. Овоме је претходила и Инструкција о тапијским исправама донета крајем 1858. године. Сефардска наредба има важно место у решавању аграрног питања, пошто управо она представља фактор који продужава буну. Настала је као одговор на устанак, али је била обавезујућа и за друге провинције Царства. Настојања да се новим државним реформама каналише питање аграра поново су доживела неуспех. Ове мере и нису стварно могле да доведу до реорганизовања аграрних односа, већ су то најпре били покушаји да се заустави константно погоршање чифчијског положаја. Аутор нам темељно приказује слику аграрног законодавства у Царству и грозничаву борбу са овим његовим суштинским проблемом.

У немогућности да реформама реше горућа питања, од 1860. године спроводе се разне врсте додатних притисака. Слобода хришћанске раје све је више ограничавана, па је донета и полицијска забрана окупљања Срба. На другој страни, православним свештеницима се мењао друштвени статус сужавањем обима њихових права, што је имало за циљ одвајање Цркве од активног учешћа у устанку.

Јануара 1860. године су по ко зна који пут пропали покушаји преговора о миру вођени између Вукаловића и турских власти. Ово је дало повода за незадовољство међу устаничком опозицијом, на чијем се челу истиче Михаило Спаић. Иако он није имао неког већег утицаја међу устаницима, наставио је преговоре с Турцима који почињу да га користе против Вукаловића. На срећу, Спаићев покушај успостављања двовлашћа није успео, тако да се с пролећа 1860. године сукоби поново обнављају у већој мери. Расплињавање устанка временом је ипак све више долазило до изражаја, тако да се он води из више центара. Фанатични муслимани су све више губили стрпљење према непослушној раји. Ширили су се гласови о сечи кнезова која је требала да буде још драстичнија од оне планиране у почетној фази буне, тако да је почетак 1861. поново донео жестоке борбе. Нови позиви за успостављање мира долазе од књаза Николе средином фебруара ове године, али и они као и бројни ранији по-

кушаји пропадају. Мотив Црне Горе био је и да се пред Турцима оправда од оптужби да омогућава учешће Црногораца у устаничком покрету.

Током 1861. године настављени су жестоки окршаји и поред појачаног међународног ангажовања око устанка и Цариградске конференције сазване с циљем да се реше нагомилани проблеми. Потенцијално ширење буне према средњој Европи забринуло је многе државе, пре свих Аустрију, тако да су велике силе истовремено вршиле све већи притисак на устанике. Порта је у нове преговоре маја 1861. године послала Омер-пашу од чијег су поновног ангажовања зазирали сви, нарочито се плашећи могућности избијања новог црногорско-турског рата, а онда и коначног сламања устанка. Издата прокламација турских власти тражила је покорност устаника уједно им обећавајући бољи положај, али је они нису прихватили, будући да су већ више пута били изиграни од стране Турака. Домаћим беговима прокламација такође није одговарала пошто је, између осталог, сељацима обећавала право стицања земљишта. Турску је све више бринула и могућност евентуалне српско-црногорске војне акције против ње, о чему је кнез Михајло уистину и размишљао. Оваква перспектива Херцеговце је додатно храбрила.

Један од преломних момената у развоју покрета био је заседање скупштине устаничких првака јула 1861. године. На њој је коначно јасно потврђено да због немогућности обезбеђења бољих животних услова хришћанске раје и неспровођења владиних реформи главни циљ устанка мора бити његова потпуна трансформација у политички покрет за одвајање од Турске и припајање Црној Гори. У то време Аустрија предузима и извесне конкретне мере усмерене ка гушењу буне. Њене граничне јединице упале су на устаничку територију палећи поједина села, а против устанка се укључују и локални католици. После дефинитивног одбијања преговора с Омер-пашом, устаници се организују за нове сукобе с Турцима који се воде током августа и септембра. Неуспех прокламације и аустријског притиска још је више учврстио положај и јединство устаника и црногорског вођства.

Током јесени 1861. године борбе се настављају несмањеном жестином, док посебан значај имају бојеви у Пиви. Има мишљења да су управо они били увод у нови црногорско-турски рат из 1862. године, јер су у тим сукобима поново под једним барјаком окупљени устаници и Црногорци који крајем ратне 1861. године постижу значајне успехе. Омер-паша је јануара 1862. године узалуд покушавао да „последњом прокламацијом“ позове устанике на полагање оружја, уз обећање опште амнестије. У наступајућем периоду интензитет борби ипак је опао, како због временских прилика, тако и због све већих пукотина у устаничком језгру.

Период од јануара 1862. до јесени 1863. године представља време у коме је дошло до слома Херцеговачког устанка. Аутор истиче да су корени узрока слома били доста сложени. За приказ његовог неуспеха потребно га је, као што је Берић и учинио, пре пратити проблемски него хронолошки. Уз све неприлике кроз које је устанак пролазио, најјачи ударац је ипак дошао изнутра, узрокован расцепом међу вођама. Неусклађени и ривалски односи између две српске кнежевине такође су умногоме утицали на његов развој, ток и коначан исход. Вукаловићев план око поновне об-

нове ширих устаничких акција уз учешће Црногораца предложен књажевој канцеларији на Цетињу, био је одбијен, што је постало главни предмет спора у устаничко-црногорским односима. Вукаловић је чак и смењен са положаја вође устанка, а на његово место су постављени људи лојални књазу. Постојала је намера да се он потпуно истисне из покрета, па чак и да му се суди и буде погубљен. Међутим, Вукаловић је одржао свој огроман утицај, успевајући да се дистанцира од политике великих сила и очува самобитност устанка. И поред тога што је буна запала у велику кризу, унутар ње се осећала потреба за самоодржањем, али и неопходност поновног учвршћења веза са Црном Гором, тако да се сукоби са Турцима обнављају.

Иако се током фебруара и марта 1862. године прилике консолидују и обнављају везе између Вукаловића и књаза, услед бројних несугласица и све већег гомилања турске војске долазило је до распада устаничке власти на многим правцима. Акције од стране Турака имале су за циљ да се устанак војнички сатре, али и угуши сваки даљи отпор у народу. Постајало је све очигледније да устанак нестаје као организациона и јединствена целина, тако да се Вукаловић у покушају његове самоодбране све више почео окретати Србији која је могла бити једина реална снага за испуњење заједничких тежњи. У његовој завршној фази суштинско питање било је да ли ће се и она укључити у сукоб, од чега би умногоме зависио даљи ток буне. Овакав развој догађаја бринуо је велике силе заинтересоване за Источно питање, пошто би он означио почетак ширег покрета балканских народа. Намеће се питање због чега Србија није узела директније учешће у решавању српског питања у Херцеговини. Разлог за то свакако лежи у чињеници да би у том случају она највероватније ушла у рат са најмање две европске силе, а при том не би имала нарочитих изгледа на успех.

Како би лакше сломила устанак, Турска се све више носила мишљу о покретању једног новог великог похода и рата против Црне Горе, од чије је подршке покрет ипак у највећој мери зависио. Нови црногорско-турски рат из 1862. године многи такође сматрају непотребним, па и штетним за развој самог устанка. У овом сукобу мала српска кнежевина је претрпела велике губитке и била приморана на одрицање помоћи устаницима, што је допринело да се устанак приближи свом крају. Овим су Турци створили услове да Вукаловић коначно пристане на преговоре. Устаници, који су већ увелико исцрпили своје снаге, септембра 1862. године узимају учешће у преговорима у Дубровнику у којима учествују и представници Енглеске и Аустрије. Овом приликом начињен је споразум који је био основ за доношење више одлука, од којих су најбитније одлуке о општој амнестији устаника и о именовању војводе. Црна Гора није благонаклоно гледала на овај споразум (у који је и сам Вукаловић ушао невољно), сматрајући да тиме Аустрија ремети њене политичке тежње. Вукаловић се суочио са великим проблемима у спровођењу договора у дело, тако да је већ у јануару 1863. године од споразума остало мало тога.

Током пролећа 1863. године поново се јављају планови о обнављању борби у читавој Херцеговини, што више није било реално изводљиво. Даље смиривање устанка и преговори водили су његовој завршној фази. На самом крају Турци су, као што се могло и очекивати, прибегли насилним мерама. Овакав начин поступања је

довео до великог незадовољства, доприневши да слом устанка не буде коначан. Нова превирања јављају се већ крајем 1863. и почетком 1864. године, тако да се устаничка пушка у „немирној Херцеговини“ спорадично оглашавала све до новог великог устанка, који је умногоме утицао на расплет Источног питања.

Из свега изнетог можемо закључити да Херцеговачки устанак (1852–1862) представља један од најзначајнијих покрета, како у српској историји, тако и у склопу Источног питања. У њему се српски народ у Херцеговини упустио у праву социјалну и политичку револуцију. Иако се у начелу сматра да је овај устанак с прекиди-ма трајао пуних десет година, врло му је тешко одредити хронолошке оквире. По речима аутора, не може се лако утврдити граница између онога што би могло да се назове предисторијом устанка и његовом правом историјом. Његови одједи су се осећали све до великог устанка из 1875–1878. године. Између ове две велике буне нема дефинисане границе, јер „чињеница јесте да ту устанак рађа устанак“. Отуда не само да је „целина буне /.../ много сложенија него што на први поглед може изгледати“ већ је и „целина њене историје безгранично /.../ сложена“. Поред тога што је „био само још једна фаза у еволуцији српске националне револуције...“, устанак је својом огромном снагом довео до аграрног и политичког превирања на Балкану, снажно уздрмавши Турску и уједно забринувши многе друге државе.

Узимајући за предмет рада најзначајнији устанички покрет у Турском царству између 1849. и 1875. године, аутор нам је даровао књигу која, како се сликовито изразио проф. др Михаило Војводић, представља „историографску фреску“ и која је у великој мери допринела развоју историографије посвећене овом периоду и проблему. Ово дело даје нам право богатство података и пружа трајну основу свих будућих истраживања везаних за ову тему. Огроман истраживачки рад и осећај за осветљавање суштине проблема омогућио је аутору да да одговоре на кључна питања везана за устанак, што књигу препоручује не само стручној већ и широј јавности.